

20. Шилин К.И. Экоософские начала социологии будущего / Шилин К.И. – М.: Социум, 2000. – 320 с. – (Первая энциклопедия третьего тысячелетия).

21. Харт Х.Л.А. Концепция права / Харт Х.Л.А.; пер. з англ. Н.Комаров. – К.: Сфера, 1998. – 236 с.

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ НАЗНАЧЕНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В КОНТЕКСТЕ ЭКОСОФСКОЙ ПАРАДИГМЫ

Шефель С.В.

В предлагаемой вниманию читателей статье рассматривается функциональное назначение правовой культуры в контексте экоософского осмысления ее места в созидании правовой государственности в современной Украине, что позволяет лучше понять необходимость глобальной экологизации правосознания граждан как условия их формирования как экогармонично развитых правовых личностей.

Ключевые слова: экософия, правосознание, правовая культура, правовое государство, правовая личность, экологизация, экогармонизация.

FUNCTIONAL PURPOSE OF LEGAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOSOPHIC PARADIGM

Shefel S.V.

In the article, proposed to the readers, the functional purpose of legal culture in the context of ecosophic comprehension of its place in the creation of legal statehood in modern Ukraine, that permits to understand, in a better way, the necessity of global ecologization of the legal conscience of the citizen as the condition of their formation as ecoharmonically developed juridical personalities, has been considered.

Key words: ecosophy, legal conscience, legal culture, the rule of law, juridical personality, ecologization, ecoharmonization.

УДК 340.12+1:316.3

канд. філос. н. І.І.Коваленко

ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРАВА В СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ПИТИРИМА СОРОКІНА

У статті показано евристичні можливості застосування теорії розвитку соціально-культурних суперсистем П.Сорокіна як методології дослідження правової культури сучасного соціуму. На основі онтологічних та гносеологічних поглядів мислителя, а також виходячи зі співвідношення правових та моральних цінностей розкриті основні особливості ідеаційної, сенситивної та ідеалістичної морально-правових систем.

Ключові слова: соціокультурна динаміка, право, правова культура, правові цінності.

Актуальність обраної теми. Особливості розвитку правової культури сучасного українського соціуму багато в чому нагадують

духовний лабіринт, вихід з якого неможливий без розмови про правові та інші соціальні цінності, що організують людське життя. Процес становлення нової системи ціннісних орієнтацій суспільства й особистості потребує уважного вивчення та перегляду філософсько-етичної спадщини. На жаль, на сьогоdnішньому етапі розвитку філософсько-правової рефлексії масштабна соціокультурна концепція Пителима Сорокіна, де право розглядається у тісному взаємозв'язку, співіснуванні та взаємодії з іншими культурсоціальними системами (мораллю, релігією, політикою, економікою тощо), використовується нечасто, хоча й набула статусу класичної. Однак фундаментальні ідеї головних праць філософа можуть плідно використовуватися в філософсько-правових дослідженнях, складаючи їхню методологічну основу.

Аналіз вітчизняних джерел і публікацій, присвячених вивченню теоретичної спадщини П.Сорокіна свідчить, що традиційну увагу вчені приділяли аналізу теорії соціокультурних суперсистем передусім в соціологічному та історичному контексті [1; 2; 3]. У філософських працях головну увагу було зосереджено на етичному та релігійному аспектах творчості П.Сорокіна [4; 5], в яких показано логіку світоглядної еволюції мислителя, а також важливість для нього виробити синтетичне вчення, головною засадою якого стали б моральні принципи, що відіграють у житті суспільства керівну роль.

Метою даної статті є розгляд деяких положень концепції соціокультурної динаміки П.Сорокіна, які, на наш погляд, мають беззаперечний евристичний потенціал і заслуговують на активне використання в подальших розробках правокультурної проблематики в аксіологічному аспекті.

У масштабній культурологічній концепції мислителя розвиток культури нерозривно пов'язаний із динамікою соціальних процесів. Причому рушійними силами такого розвитку, за Сорокіним, є вроджене прагнення людей до духовних цінностей, а саме – Істини, Добра і Краси у поєднанні з суспільно значущим критерієм Користі. Ще одним світоглядним підґрунтям побудови теорії Сорокіна стає розуміння простору реальності як тривимірного, на протипагу попередньому “онтологічному монізму” в соціальній теорії, згідно з яким єдиним легітимним виміром реальності вважалося земне, природне буття, що вивчається науками. “Чувственна наука... проявляла склонность редуцировать реальность или к материи, или к тому, что воспринимается нашими органами чувств... и имела агностическое отношение к любой не-чувственной реальности”, – писав автор [6, с.33]. Більш широка та адекватна концепція абсолютної реальності дозволяє Сорокіну говорити про “невизначене розмаїття” реальності, найсуттєвішими онтологічними аспектами якої є чуттєвий, раціонально-розумний та понадраціонально-понадчуттєвий. Відповідно, осягнення цих аспектів в культурі

відбувається через три гносеологічні канали, що не зводяться один до одного, а співіснують на основі принципу доповнювальності та взаємної зумовленості. З цього випливає принципова для Сорокіна ідея “гносеологічного рівноправ'я” та “культурної рівноцінності” наукового, філософського та релігійно-містичного знання, що слугують джерелом достовірного пізнання в чуттєвій, раціональній та інтуїтивній системах.

Первинна функція культури, за Сорокіним, належить пізнанню об'єктивної, позакультурної реальності. У зв'язку з цим культурно-соціальні форми автор розподіляє на два класи, перший з яких утворюють наука, філософія та релігія, а другий, відповідно – інші форми, до яких належить і право, поряд з етикою, мистецтвом, технікою тощо. Форми другого класу набувають статусу пізнавальних та сутнісно відбивають панівний тип культури, осмислюючи та регулюючи соціальну реальність залежно від розуміння “першореальності” (божественної, матеріальної або ідеальної).

Слід також зазначити, що феномен права та правової культури у вченні Сорокіна розглядається згідно з традиціями психологічної школи (Л.Петражицький та ін.), внаслідок чого було сформовано новий напрямок філософсько-правової рефлексії, що ув'язала правову теорію з соціологічною.

Аналізуючи розуміння права, Сорокін критикує традиційні теорії праворозуміння: помилковість теорії, що ув'язує право з обов'язковими веліннями верховної державної влади, він вбачає в тому незаперечному факті, що право виникло задовго до появи держави, тобто вже в родовому суспільстві. “Во всяком постоянном человеческом обществе право в виде определенных правил поведения существует... Правильным будет положение: без права нет государства, а не наоборот” [7, с.86]. Неприйнятним є для Сорокіна й поняття права як примусових правил поведінки: якщо примусовість розглядати як головну ознаку права, то це означало б визнати вищим правом “голу силу”. Право не може бути витлумачене і як загальна воля, адже частіше за все воно проявляється в історії як дещо прямо протилежне. Тракткування права як охорони свободи та захисту інтересів також відкидається: якщо закон надасть необмежені права деспоту над народом, то він відніме свободу у цього народу й порушить його інтереси.

У працях Сорокіна право розглядається як одна з соціокультурних підсистем, що уподібнюються до частин певного соціального організму, макросистеми. Право, відповідно, – це сукупність певних правил поведінки, що мають свої відмінні риси, а саме: головна риса правової норми полягає в тому, що вона надає одній особі ту чи іншу правомочність, а іншій особі того чи іншого обов'язку. Інакше кажучи правова норма завжди встановлює певний зв'язок між двома правовими центрами – суб'єктом права та суб'єктом обов'язку, а також встановлює, що може вимагати одна особа і що має зробити інша. Тому “всякое

правило поведінки, которое обладает этим признаком, будет нормой права” [7, с.86].

Таким чином, правова норма з психічного боку відрізняється від інших норм поведінки тим, що вона завжди є двобічною: усвідомлення чи переживання її завжди супроводжується наданням тих чи інших правомочностей одним та тих чи інших обов'язків іншим. Однак, на відміну від свого вчителя Л.І.Петражицького, Сорокін визнає об'єктивні прояви права, вважаючи, що правова норма є даною не тільки у вигляді об'єктивного психічного явища, правового переконання, але проявляється і в множині інших об'єктивних форм, наприклад, вчинках людини. До них належать мова, символічні жести, писемність тощо. При цьому не тільки окремі вчинки людей, але й їхні психічні взаємини, весь устрій суспільства або держави є уречевленими правовими нормами або переконаннями. Тому “... право – живая реальность, окружающая нас со всех сторон. Оно, в виде убеждений – в нас, и в виде словесных и письменных формул, в виде поступков и общественно-правовых институтов – вне нас. Подобно электричеству, оно невидимо, но двигает людьми, вызывает к жизни акты борьбы и мира, ненависти и любви, оно создает и свергает троны, возводит и разрушает государственные и общественные организации... Право – социальная сила, и сила могучая” [7, с.87].

Особливе місце в ідейній спадщині Сорокіна посідає його трактування співвідношення права і моралі в житті суспільства. Можна цілком впевнено говорити, що дана тема стає наріжним каменем вчення філософа, так само як і творчості його вчителя Л.І. Петражицького. Отже, у права та моралі, за Сорокіним, різне ставлення до мотивів людської поведінки. Наприклад, особливість моральних правил полягає в тому, що вони “указывают поведение, но не обязывают”. Право, на відміну від таких правил, зобов'язує з примусом та наділяє учасників відповідними повноваженнями. Право мириться з виконанням його третіми особами, натомість моральність цього не робить.

Однак правовий прогрес, вважає Сорокін (коли за правом закріплено функцію щеплення людству переважно гарних вдач), необхідно проявляється як морально-правовий. Дані характеристики присутні і в “основних законах розвитку права”, які, по суті, мають комплексний морально-правовий вимір і є критеріями або “об'єктивними мірками” правового прогресу.

У своїх фундаментальних працях П.Сорокін [6; 8; 9] виклав культурно-історичну концепцію трьох типів морально-правових систем – ідеаційної (умоглядної, або релігійної), чуттєвої (суто світської, або атеїстичної) та ідеалістичної (що посідає проміжне місце між першими двома). Підкреслюючи своєрідність кожного типу культури, філософ фокусує увагу на єдиних і незмінних тенденціях, ідеях та проблемах, що характеризують зміст кожної культури та виражає її головну цінність,

яка, в свою чергу, є “основой и фундаментом всякой культуры” [9, с. 429]. На думку Сорокіна, історія має не такий, що прогресує, а циклічний характер змінного панування кожного з трьох типів ціннісно-нормативних систем.

Ідеаційна морально-правова система характеризується наступними головними рисами: реальність розуміється як нематеріальне, неминує Буття; цілі та потреби суспільства – переважно є духовними; ступінь задоволення їх є максимальним; засобом задоволення є добровільна мінімізація більшості фізичних потреб.

З цього випливає, що ідеаційна фаза розвитку культури сфокусована на первинності “понадчуттєвої реальності” Божественного. Формування культури тут відбувається під визначальним впливом релігії. Культура такого типу розвиває і вдосконалює ті “органи”, що мають сприймати, артикулювати, транслювати та зберігати в соціальній пам’яті трансцендентну реальність. Правова культура в подібних умовах формує свої традиції та канони суто в релігійному ключі за визначального впливу священних безумовних встановлень. Відтак морально-правові цінності офіційно й безпосередньо виводяться з релігійних заповідей. Так, абсолютний пріоритет душі над тілом в естетиці середньовічної християнської культури (яка справедливо атестується саме як ідеаційна) зумовив правокультурну ситуацію, коли покарання за злочин зумовлювалось не жорстокістю скоєного чи ступенем страждання жертви, а порушенням сакрального принципу, встановленого авторитетом духовної/світської влади, тобто посяганням на священний авторитет. “Суть кар, – зазначає П.Сорокін, – заключается в большей степени не столько в предотвращении преступления, в перевоспитании грешника или в защите утилитарных интересов общества, сколько в искуплении греха, совершенного против Бога: любое нарушение абсолютной нормы требует защиты самой нормы и не может обойтись без искупления греха. Преступник всегда sacer esto; поэтому он всегда должен быть наказан вне зависимости от того, является ли с чувственной точки зрения такое наказание полезным для общества или для обвиняемого” [9, с.495].

З точки зору засобу задоволення духовних потреб Сорокін виокремлює два основні види ідеаційної ментальності: аскетичний ідеаціонізм та активний ідеаціонізм. Перший шукає задоволення потреб та реалізації цілей шляхом надмірної мінімізації плотських потреб і навіть відмови від них, що супроводжується відчуженістю від чуттєвого світу й власне тіла, що розглядається як дещо нереальне, як ілюзія. Другий шукає “удовлетворения потребностей и реализации целей не только путем минимизации телесных потребностей индивидов, но также путем преобразования чувственно воспринимаемого, особенно социокультурного мира в направлении духовной реальности и целей, избранных в качестве основной ценности. Его носители не “бегут от мира иллюзии” и не растворяют целиком его и собственные свои души в

последней реальности, но стремятся приблизить их к Богу, спасти не только свои души, но и души других людей” [8, с.48].

Ідеаційна етика, нехтуючи матеріальними благами та іншими соціальними цінностями, розглядає земне життя як дещо другорядне й малозначуще. Головна мета та вищий сенс життя вбачаються в єднанні з надчуттєвим абсолютним, тобто Богом. До ідеаційної етики й моральності безпосередньо примикає ідеаційне право, яке спирається на абсолютні та незмінні принципи, дані Богом. Юридичні ж норми розглядаються як божественні заповіді та є абсолютними приписами, що потребують беззаперечного виконання; причому послухання закону рівнозначне послуханню Богу, а злочин перед людьми розглядається як гріх перед Богом. Правосвідомість такого типу культури є вільною від будь-яких сумнівів, а також не припускає критики та обговорення.

Ідеаційне право, будучи тісно пов'язаним з моральністю, приписує всім людям ставитися одне до одного по-братськи, оскільки всі є дітьми єдиного Бога. В державах, що належать до ідеаційної правової системи, легітимність мають лише ті правителі, чиї корені сягають богів, а також ті, хто має пряму божественну санкцію на правління, тому в таких державах, як правило, монархія водночас є і теократією.

Другий тип морально-правової системи Сорокін називає чуттєвим, (сенситивним). У культурі такого типу відбувається еволюція цінностей у зворотному напрямку. Відтак значущої і зростаючої легітимації набуває цінність “земного”, що призводить до зміщення балансу засадничих соціальних цінностей у бік сенситивної культури. Чуттєва ментальність вважає реальністю тільки те, що є даним органам відчуттів: вона не вірить в понадчуттєву реальність і займає агностичну позицію щодо світу, який перебуває по той бік відчуттів. Потреби й прагнення носія чуттєвої ментальності – переважно є фізичними, і все робиться задля того, аби такі потреби були максимально задоволені; при цьому спосіб реалізації їх полягає не в перетворенні чи експлуатації духовного світу індивідів, а в перетворенні та експлуатації зовнішнього світу.

У рамках чуттєвої морально-правової системи Сорокін виокремлює головні різновиди: 1) активна чуттєва культурна ментальність (активне “епікурейство”), що шукає задоволення своїх потреб шляхом найефективнішого перетворення зовнішнього середовища: технологія, медицина, прикладні науки є знаряддям такого виду ментальності; 2) пасивна чуттєва ментальність (пасивне “епікурейство”), що характеризується прагненням задовольняти потреби не шляхом внутрішнього перетворення “себе” і не шляхом активної реконструкції зовнішнього світу, а через паразитарну експлуатацію та утилізацію зовнішньої реальності в тому вигляді, як вона є, і яка розглядається лише як засіб для отримання задоволення “Їж, пий, радій” – це гасла такої ментальності [8, с.49]; 3) цинічна чуттєва ментальність (цинічне “епікурейство”): цивілізація, де перебуває такий тип ментальності, у

пошуках засобів задоволення своїх потреб використовує “своєобразну техніку попеременного надевання тех идеационных масок, которые сулят принести материальную выгоду. Образцами этой ментальности являются все тартюфы мира сего – те, кто привык менять свой психосоциальный “цвет” и свои ценности, для того чтобы плыть по течению” [8, с.50].

Право в системі чуттєвої ментальності також спирається на принципи гедоністичного світовідчуття й виступає як інструмент експлуатації одних соціальних груп іншими. Норми чуттєвого права, переважно відносні та умовні, захищають права еліти, її добробут та доступ до різних життєвих благ. Особисті та майнові відносини в системі чуттєвого права регулюються міркуваннями доцільності та взаємної вигоди, при цьому релігійні цінності не мають регулятивної сили, що дозволяє правосвідомості обходитися без божественних санкцій.

Третій тип морально-правової цивілізації – ідеалістичний, являє собою своєрідний синтез норм і цінностей обох систем, “логічно інтегрований” тип культурної ментальності. “В количественном отношении это более или менее сбалансированное соединение идеациональных и чувственных элементов, с преобладанием, однако, элементов идеациональных. В качественном отношении она синтезирует послыки обоих типов в одно внутренне согласованное и гармоничное единство. Реальность для нее многогранна, имеет аспекты и непреходящего Бытия, и вечно изменяющегося Становления – духовного и материального. Ее потребности и цели – духовные и материальные, однако материалистически подчинены духовным. Способы их реализации заключаются и в самосовершенствовании в преобразовании внешнего чувственно воспринимаемого мира: другими словами, эта ментальность и идеациональному и чувственному воздаст *suum cuique* (каждому – свое)” [8, с.50]. На тверде переконання Сорокіна, цивілізація, суспільство та людина не можуть існувати без Бога, без релігійно-моральних природно-правових цінностей абсолютного характеру й рано чи пізно західна цивілізація повернеться до ідеациональних цінностей моралі та права з властивою їй повагою до універсальних нормативних абсолютів.

Висновки. Філософське осягнення змісту правокультурних проблем в перехідні епохи, а також пошук можливостей практично вплинути на навколишній світ характеризують творчу спадщину Питирима Сорокіна. Стан сучасної культури українського соціуму характеризується переважно прагненням до чуттєвої насолоди і споживацтва на збиток розвитку системи духовно-правових цінностей та ідеалів. Творчі ідеї П.Сорокіна стосовно пояснення масштабних соціокультурних змін можуть плідно застосовуватися при дослідженнях актуальних проблем української правової культури і дозволяють сподіватися на сприятливий прогноз стосовно шляху суспільства до “культури творчого завтра”.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Маулина Н.Н.* Культурно-историческая концепция Питирима Сорокина: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.09 / Н.Н.Маулина. – Казань, 1991. – 20 с.
2. *Голосенко И.А.* Питирим Сорокин: Судьба и труды / И.А.Голосенко. – Сыктывкар: Коми кн. изд-во, 1991. – 246 с.
3. *Голосенко И.А.* Социология Питирима Сорокина: Русский период деятельности / И.А.Голосенко. – Самара: Социол. центр "Социо", 1992. – 154 с.
4. *Воробьева М.З.* Логико-философский анализ концепции теоретической социологии П.А.Сорокина: замысел, воплощение, судьба: дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук: 09.00.03 / М.З.Воробьева. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1997. – 174 с.
5. *Зюзов Н.Ф.* Философия Питирима Сорокина / Н.Ф.Зюзов. – Сыктывкар: Эском, 2005. – 319 с.
6. *Сорокин П.А.* Главные тенденции нашего времени / П.А.Сорокин; пер. с англ.; [Рос. акад. наук, Ин-т социологии]. – М.: Наука, 1997. – 350 с.
7. *Кучумова Е.В.* Формирование правового дискурса в российской культуре конца XX века: дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук: спец. 24.00.01 / Екатерина Валентиновна Кучумова. – Санкт-Петербург, 2003. – 186 с.
8. *Сорокин П.А.* Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и обществ. отношений / П.А.Сорокин; [пер. с англ. В.В.Сапова]. – СПб.: Изд-во Рус. Христиан. гуманитар. ин-та, 2000. – 1054 с.
9. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / П.А.Сорокин; [пер. с англ.]. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с. (серия "Мыслители XX века").

ОСМЫСЛЕНИЕ ФЕНОМЕНА ПРАВА В СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОНЦЕПЦИИ ПИТИРИМА СОРОКИНА

Коваленко І.І.

В статье показаны эвристические возможности использования теории развития социально-культурных суперсистем П. Сорокина в качестве методологии исследования правовой культуры современного социума. На основе онтологических и гносеологических взглядов мыслителя, а также исходя из соотношения правовых и моральных ценностей раскрыты основные особенности идеационной, сенситивной и идеалистической морально-правовых систем.

Ключевые слова: социокультурная динамика, право, правовая культура, правовые ценности.

COMPREHENSION OF LAW PHENOMENON IN SOCIO-CULTURAL CONCEPTION BY PITHIRIM SOROKIN

Kovalenko I.I.

This article shows up heuristic possibilities of employment of Sorokin's theory of development of socially-cultural supersystems as researching methodology of juridical culture of modern society. On the ontological and epistemological basements of thinker and proceeding from the juridical and moral values correlation exposed basic peculiarities of ideational, sensitivical, idealistical morally-juridical systems.

Key words: sociocultural dynamics, law, juridical culture, juridical values.